

nedenle *İslam & Muslim* isimli bu kitabın özellikle Batılı okurların İslâm ve Müslümanlar hakkındaki ön yargılarını ve bilgisizliklerini bir nebze de olsa giderici bir adım olarak değerlendirebiliriz.

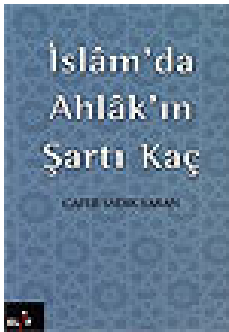
Yakup ÇOŞTU
(Arş. Gör. OMÜ. SBE.)

Cafer Sadık Yaran
İslâm'da Ahlak'ın Şartı Kaç
Elif Yayınları, İstanbul, Ekim-2005, 204 s.

Çok genel bir söyleyişle, bütün dinlerin “iman”, “ibadet” ve “ahlak” şeklinde üçlü bir saç ayağı üzerine kurulduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. İman ve ibadet, her dinde geçerli olduğu şekliyle, bireyin, inandığı Tanrı'yla kurduğu inançsal ve eylemsel ilişkinin içeriğini ve biçimini belirlerken; ahlak da, bireyler arası ilişkiyi ve bu ilişkiden hareketle, -dolaylı da olsa- yine bireyle inanılan Tanrı arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Özellikle İslâm dini sözkonusu olduğunda ve İslâm'ın hayatın bütününü kuşattığı, bir Müslümanın, hayatının her anını 'Tanrı'nın huzurunda' imiş gibi yaşaması gerektiği dikkate alındığında, İslâm dini açısından ahlakın ve ahlaklılığın önemi sanırız biraz daha iyi anlaşılabilir. Hatta, genelde dinlerin özelde de İslâm'ın nihâi amacının 'ahlaklı bireylerden oluşan ahlaklı bir toplum' inşâ etmek olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in “Ben, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim” mealindeki hadisi de işte bu nihâi amaca işaret eder niteliktedir.

Ancak İslâm söz konusu olduğunda, onun iman ve ibadet şartları (genel kabul görmüş şekliyle 32 farz örneğinde olduğu gibi) sade, sistemli ve kolay anlaşılabilirken, aynı sadeliğin ve sistemliliğin ahlak (ya da ahlakın şartları) için geçerli olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Ahlakın İslâm dininin ayrılmaz bir parçası olduğu dikkate alındığında böyle

bir sistemleştirmenin bir çok açıdan pratik ve teorik faydalarının olduğu inkar edilemez. Bu açıdan burada tanıtımını yapmaya çalışacağımız eser, bu pratik ve teorik faydalara işaret etmesi ve bir 'İslâm Erdem Etiği' oluşturma çabası olarak önemli bir misyonu yüklenmiş gibi görünmektedir.

Yazar hem İlahiyat mezunu olması ve halen İlahiyat Fakültesinde görev yapması, hem de akademik kariyerini felsefe (din felsefesi) üzerine yapmış olması dolayısıyla, din-ahlak ilişkisine dinî ve felsefî açıdan bakmakta, konuyu farklı temeller bağlamında ele almaktadır. Bu gerçek, hem, bibliyografyada da görüleceği üzere kullanılan kaynakların zenginliğinden ve çeşitliliğinden, hem de ekte sunulan çok güzel iki makaleden [Ek 1: *Ahlak Felsefesi Açısından Savaş ve Terör* (ss.159-182), Ek 2: *Din Felsefesi Açısından Şiddet ve Terör* (ss.183-204.)] anlaşılabilir.

"Din ve Bilim", "Kötülük ve Teodise", "Tanrı İnancının Aklîliği" ve "Bilgelik Peşinde" gibi kitaplarından tanıdığımız yazarın, "... akademik araştırma ve yazım kariyerim içinde çok özel bir önem atfettiğim bir fikrin, bir bakıma epeyce olgunlaştıktan sonra, bir bakıma da ... bazı nedenlerle planlanan zamandan biraz daha önce kaleme alınmış hali" (s.9) olarak takdim ettiği çalışmasının ana amacı, yine yazarın kendi ifadeleri ile "İslâm'da 'İmanın Şartı' ve 'İslâm'ın (İbadetin) Şartı'nın sade ve sistematik bir biçimde belirlenmiş olmasının sağladığı büyük yararın, aynı şekilde İslâm'da 'Ahlakın Şartı' irdelenip belirlenerek de sağlanabileceği ve bunun..., bir çok nedenden ötürü kaçınılmaz bir gereklilik olduğu düşüncesi; ve Müslümanlar arasında ortak bir konsensüse ya da icmaya ulaşmak için hep birlikte bu yönde çalışma yapma önerisi" (s.10) sunmaktır. İslâm'ın iman ve ibadet esaslarının, her Müslümanın hiç bir zaman aklından çıkmayacak sadelik, netlik ve belirginlikte olması gibi, ahlak esaslarının da, kolayca bellenebilecek ve her zaman hatırdan tutulup her tikel olay karşısında vicdâni yargıda kriter oluşturabilecek ve hatta kişiye o yönde sarsılmaz alışkanlıklar kazandırabilecek sadelik, netlik ve belirginlik içinde olması gerektiği tesbitini yaptıktan sonra, "acizene ve geliştirilme-

ye açık” (s. 11) olarak nitelediği cevap önerisinde yazar, “İslâm’a göre, Müslüman bir bireyin sahip olması gereken temel ve tali erdemlerin... neler olduğunun sade ve sistematik bir biçimde tespiti, tanımlanması, temellendirilmesi, önem ve öncelik sırasına göre değerlendirilmesi ve böylelikle yaşamda kolayca ve kalıcı bir biçimde eyleme dönüştürülmesi gibi konuların soruşturulduğu ve cevap bulduğu” (s.73) “İslâm Erdem Etiği”ni teklif etmektedir.

Kitap hakkında kısa ve tanıtıcı bir bilgi verecek olursak, Giriş dahil 6 bölümden ve eklerde sunulan iki makaleden oluşmaktadır. İnsanın egzistansiyel ihtiyaçları ve dinin perenniyyal cevaplarının konu alındığı Giriş bölümünde, insan ‘ihtiyaçları olan varlık’ şeklinde tanımlanmakta ve, en önemli varoluşsal ihtiyaçlarının, insan bilincinin ve aklının gerektirdiği ‘anlama’, gönlünün ya da duygularının aradığı ‘anlam’ ve benliğinin gerektirip, vicdanının arzuladığı ‘arınma’ ihtiyacı olduğu ifade edilmekte; bu ihtiyaçlara dinin – sırasıyla- sunduğu ‘Allah’, ‘Ahiret’ ve ‘(Dini) Ahlak’ inançlarının diğer alternatif çözüm önerilerine göre daha makul ve makbul olduğu *a priori* ve *a posteriori* olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Ardından, küresel ölçekli ahlaki sorunların ve bu sorunların ülkemizdeki yansımalarının ele alındığı birinci bölümde, insanlığın ahlâki durumu/sorunu UNICEF ve DİE’nin raporlarına dayandırılarak somut ve sayısal örneklerle gösterilmekte ve sonuçta da çözüm olarak, insanlığın ‘ahlakî sıçrayış’a duyduğu ihtiyaç ifade edilmektedir.

İslâm Erdem Etiğinin tanım ve teklifinin yapıldığı ikinci bölümde, böylesi bir etiğin sade ve sistemli bir formülünün teorik ve pratik faydaları üzerinde durulmakta, üçüncü bölümde de, İslâm medeniyeti ve tarihi içerisinde Müslümanların geliştirmiş oldukları ahlaki anlayışlar ele alınarak, eksi ve artılarıyla genel bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmaktadır. Medeniyetimizdeki ahlaki anlayışların ‘dini’, ‘tasavvufi’ ve ‘felsefi’ şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutulduğu üçüncü bölümde, bu anlayışlar teker teker ele alınarak onların ‘sade’ ve ‘sistemli’ bir İslâm ahlakı oluşturup oluşturmadığı sorusuna yanıt aranmaya çalışılmaktadır. Yazara göre, dinî ahlak, ahlakla ilgili bütün bilginin kaynağını Kur’an ve

Sünette görmesi dolayısıyla tamamiyle İslâmî olmasına rağmen, - özellikle dini ahlak tarzında yazılmış ahlak kitaplarında- erdemler tablosunun pek sistematik ve sade olmaması dolayısıyla, yeterince pedagojik ve sosyolojik bir nitelik içermemekte, bu nedenle de eğitimi, öğretimi ve uygulamaya geçirilmesinde bir takım zorluklar taşımaktadır. Tasavvufi ahlak ise, İslâmî olması ve tasavvufçuların diğer dinlere yönelik hoşgörülerini (dinsel kapsayıcılıkları ve çoğulculukları) bağlamında, diğer dinlerin ahlakî ilke ve erdemlerinden faydalanması gibi artılarına rağmen, insanlar arası ilişkilere yönelik bir ahlak olmaktan çok, daha dinsel içerikli ve mürid ile mürid, mürid ile Allah arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik olması dolayısıyla, İslâmî erdem etiği açısından bir takım sorunlar içermektedir. Diğer iki ahlak anlayışı ile karşılaştırıldığında sözkonusu soruna verilebilecek en net ve en sade cevaba sahip gibi görünen felsefî ahlak ise, sunduğu çözüm önerilerinin hem kaynağı hem de içeriği itibariyle İslâmî olmadığı gibi, hatta kimi yönleri ile de İslâm'a aykırı olabilmektedir. Sonuç olarak yazara göre, "dini ahlak sade değil, tasavvufi ahlak kapsayıcı değil, felsefî ahlakın [da] omurgası İslâmî değildir... [Bu nedenle] tablo henüz tamamlanmış değildir" (s.96)

Bu durumda yapılması gereken, sistemli, sade, kolay anlaşılabilir ve anlatılabilir bir İslâm Ahlakı, -yani yazarın kendi ifadesiyle- 'erdem etiği' geliştirilmesidir. Bunun alternatif yolları ise, (dördüncü bölüm) Kur'an'daki ahlaki erdemlerin sayısal çokluğunun, ya da -yazarın da tercih ettiği şekliyle- Kur'an'da, ahlakı konu alan belirli ayetlerin dikkate alınmasıdır. İkinci yöntemi tercih eden yazar, İslâmî ahlakın özünü oluşturduğunu düşündüğü Nahl Suresinin 90. ayetine ["Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarına bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye siz öğüt verir"] referans yapmakta ve bu ayette ifade edilen üç olumlu, üç de olumsuz erdemi, tekabuliyet ve olumlama yöntemi ile dört temel erdeme indirgemekte; sonuçta da, (i) adalet, (ii) yakınlarına bakma, (iii) haya ve (iv) haddini bilme şeklinde İslâmî ahlakın özünü oluşturan (ya da oluşturması gereken) erdemlere ulaşmaktadır. Bunları da, hem Türkçemizin

şiiirselliğinin yanında, çerviri farklılıklarını ve serbest yorumlama imkanını dikkate alarak, hem de pedagojik bir amaçla çocukların daha kolay anlayabilmesini düşünerek, (I) Adalet, (II) Muavenet (Yardımlaşma), (III) İffet (Özdenetim) ve (IV) Merhamet şeklinde formüle etmektedir. Yazar, bu dört temel erdem dışında ve üstünde, toplumsal yönü de olmakla birlikte hayatın tüm yönlerini kuşatan ve kapsayan ve İslâm ahlakının çekirdeğini oluşturan bir erdeme daha vurgu yapmaktadır. Meşhur Cibril hadisine referansla “ihsan” olarak isimlendirilen bu erdem, çok özlü bir ifadeyle ‘insanın, yaşamının her anını Allah’ın o an kendisini görüyor olduğu bilinci içinde yaşaması ve ona göre davranışlarda bulunması’dır. Burada şunun vurgulanması gerekir ki, ifade edilen dört temel erdem ve bir çekirdek dinî erdem, yazarın kendisinin de kabul ve itiraf ettiği şekliyle, İslâm’ın bütün temel erdemlerini içermemektedir ve İslâm ahlakı da bu erdemlerden ibaret değildir. Burada güdülen amaç, geleneksel İslâmî kabulde imanın şartının altı, İslâm’ın şartının beş olarak belirlenmesinin ona sağladığı teorik ve pratik faydalar gibi, ahlaki erdemlerin belirlenmesinin de benzer faydalar sağlayacağıdır. Ayrıca yazar, sunduğu bu cevap önerilerinin hem kendisi açısından ileride geliştirilmeye, hem de konuya ilgi duyan araştırmacılar/uzmanlar tarafından eleştirilmeye ve geliştirilmeye açık olduğunu ifade etmektedir.

Peki böyle bir sistemleştirmenin bir faydası var mıdır? – Varsa- ne(ler)dir? Yazara göre bunun teorik ve pratik; bireysel, toplumsal ve küresel birçok faydası vardır. Böylesi bir sistemleştirme, ilkin, Müslüman çocuğun ahlak eğitimi açısından çok önemlidir. Çünkü, “ana erdemler belirlendiğinde herşeyden önce Müslüman çocuğun ahlak eğitimi, hem eğiticisi hem de kendisi için kolaylaşacak, yetişkinlik koşullarında yol göstericiliği kesinleşecek ve ömür boyu vicdanî hafızadan silinmeyecek bir biçimde kalıcılacaktır.” (s.99) Ayrıca, Müslümanlar arasındaki ortak paydanın artmasına sağlayacağı katkı açısından önemlidir. Böylesi bir sistemleştirme, “farklı derecede dindarlık düzeylerine sahip Müslümanların dinsel kimlik [dinî bilinç], ahlakî arınma ve manevî olgunlaşma ihtiyaçlarının daha iyi şekilde karşılanmasına” (s.102)

yardımcı olacaktır. Ve yine böylesi bir girişim, bütün bu faydalarına ilaveten, küresel ahlak arayışlarına ve karşılaştırmalarına Müslümanların daha belirgin ve daha tatmin edici cevaplar vermesine de katkı sağlayacaktır. Sonuçta, böylesi bir sistemleştirme, “ahlaklı yaşamı kolaylaştıracağı için dünyada ve ülkemizde ahlaksızlığın azalmasına ve erdemliliğin artmasına önemli katkı sağlayacaktır.” (s. 145)

Son bir değerlendirme yapacak olursak, kitabın ismi (İslâm’da Ahlak’ın Şartı Kaç) ilk bakışta, kimi okurlar için biraz rijit ve rahatsız edici gibi görünse ve insan zihninde doğal olarak, yazarın kendisinin de sorduğu “neden böyle bir başlık?”, “durup dururken bu da nereden çıktı?”, “din ve özellikle İslâm zaten ahlak değil midir ki, dinde ahlak ve ahlakın şartı aranıyor?” gibi sorular oluşursa da, bizce, yazarın sorusu, doğru yanıt(lar)ı verilmesi gereken doğru bir sorudur. Yukarıdaki sorulara verilmesi gereken cevabı, kitabın amacını da özetleyecek şekilde, arka kapağındaki bir alıntıyla bitirebiliriz: “Bu kitabın ana başlığı haklı olarak hemen bu ve benzerî soruları akla getiriyor olsa gerektir. Bu çalışmamızda biz, tam da bu türden sorulara cevap vermeye ve somut önerilerde bulunmaya çalışacağız; fakat böyle bir sorunun meşruiyet ve makbuliyetini ve hatta mecburiyetini savunmaya, onun büyük önemini vurgulamaya gayret edeceğiz. Ayrıca, birgün Müslümanlar arasında bu konuda da sade ve sistematik bir görüş birliği, bir icma, bir konsensüs oluşur da, erdemli yaşamın eğitimi ve uygulamaya geçirilmesi daha kolaylaşırken, toplum içerisindeki erdemsizlik oranı da daha rahat tolere edilebilecek minimum düzeye her geçen gün daha büyük bir hızla düşer ümidiyle, bu soruyu, bizden daha iyi cevap verebileceklerin dikkatine sunmaya çalışacağız.”

Sonuç olarak bu çalışma, alanında ciddi bir boşluğu dolduracak gibi görünmektedir. Çünkü İslâm’ın ahlaka verdiği önem herkesin mâlumu olmakla ve ülkemizde İslâm-ahlak ilişkisi üzerinde çok fazla çalışma yapılmış olmakla birlikte, bugüne değin bir ‘İslâmî Ahlak Sistematiği’nin ve bir ‘İslâm Erdem Etiği’nin kurul(a)mamış olduğu bir gerçektir. Bu nedenle bu çalışma bir ilktir

ve cesur bir girişimdir. Bütün 'ilk'ler gibi eleştirilmeye, değiştirilmeye, geliştirilmeye açıktır; açık olmaktan öte muhtaçtır.

Ferhat AKDEMİR

(Dr., ferhatakdemir@hotmail.com)

Emilio Gentile, *Politics as Religion*,

trs. George Staunton (Princeton: Princeton University Press, 2006), 168 s.

Gentile, Ortaçağın metafizik devresinden kurtulduktan sonra pozitivist ve seküler düşüncenin temelini oluşturan din ve politika ilişkisinin yanılığını ifade eden bir konuyu ele almaktadır. Bu çerçevede, geçtiğimiz yüzyılda ortaya çıkan totaliter rejimlerin kendi politikaları bağlamında dini inançlara baş vurmaları süreci tartışılmaktadır. Gentile'nin söylemlerinin altında yatan ana düşünce, Faşizm, Nazizm ve Bolşevizm gibi seküler görünen rejimlerin dinleri politik çıkarları yönünde nasıl istismar ettikleri, daha açık bir ifadeyle, politikalarını nasıl kutsadıklarını içermektedir. Gentile, bu politik eğilimlerin nihayetinde tıpkı dinler gibi mitler, ritler ve semboller üzerine dayandığını ileri sürmektedir. Yazara göre bu politikalar millet, devlet, ırk, sınıf ve parti gibi seküler politik yapılar mitler, ritüeller, semboller ve kutsallık atfedilmiş emirler çerçevesinde odaklanmış ve zamanla inanç, sadakat ve saygı konusu olmuştur.

Gentile'nin kitabında dinsel temelleri bağlamında totaliteryenizmin zihinsel ve sosyal kökleri aranmaktadır. Bu gerekçeyle Mussolini, Hitler ve Bolşeviklerin kurdukları düzene

halkların bağlılığını sağlamak üzere Hıristiyan geleneklerini hatırlatır derecede, programlarına, politikalarına, politik yapılanmalarına ve liderlerine kutsal anlamlar yüklediklerinden söz edilmektedir. Yazar, "resmi din" olarak tanımladığı bu dinsel anlayışın, devletlerin iç politik mücadelelerinin bir aracı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Gentile'nin kitabında yoğun olarak Nazi rejiminden kaçarak Almanya'yı terk

eden Alman filozof Eric Voegelin'in fikirlerine başvurmaktadır.

